

OMÓWIENIA. RECENZJE

Monika Rzczycka: *Wtajemniczenie. Ezoteryczna proza rosyjska końca XIX–początku XX wieku*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2010, 506 s.

Powinnością każdego recenzenta jest wskazanie mocnych i słabych stron ocenianej książki, ale w przypadku wysoce kompetentnego studium Moniki Rzczyckiej, tych drugich w zasadzie brak. Doszukiwanie się w tej przyzwoicie wydanej pod względem redakcyjnym i edytorskim monografii, która z pewnością zadowoli zarówno wymagającego czytelnika, jak i surowego recenzenta¹, jakichkolwiek rzeczowych, stylistycznych i językowych nieścisłości, niedociągnięć, usterek oraz „niedoróbek”, byłoby przysłowiowym „szukaniem igły w stogu siana”. Rzczycka bowiem kolejny raz dowodzi, że owocem podjętego przez nią ogromnego trudu naukowego jest dojrzałe kompendium wiedzy, tym razem o ezoterycznym nurcie kultury i literatury rosyjskiego Srebrnego Wieku, które nie tylko w niczym nie ustępuje poprzedniej publikacji², ale stanowi wiarygodny wskaźnik intelektualnego, metodologicznego i badawczego rozwoju Autorki. Warsztat naukowy jest precyzyjnie i rzetelnie dopracowany, a gorset interpretacyjnych spostrzeżeń i właściwych uwag sformułowanych w odniesieniu do analizowanego materiału literackiego – zapięty na ostatni guzik. Już dawno Autorka dała się poznać jako fachowa rusycystka, która „swobodnie i ze znanstwem porusza się w rozległym materiale”³, obierając sobie do przestudiowania niezbadany dotąd w tak szerokim aspekcie obszar życia duchowego epoki przełomu XIX i XX wieku, której od lat pozostaje wierna.

¹ Zob. np. Andrzej Albiniaak, *Przeestroga, by zgłębiając teorię nie pogrzebać autora*, „Podteksty” 2009, nr 4. Podaję za: <http://www.podteksty.eu/index.php?action=dynamic&nr=19&dzial=6&id=415> [data dostępu: 26.02.2013]; A. Albiniaak, *Odpowiedź na odpowiedź, czyli o pracy Anastazji Śniechowskiej-Karpińskiej „Między rozsądkiem a uczuciem. Twórczość literacka Elżbiety z Krasińskich Jarczewskiej (1791-1832)” i odpowiedzi na recenzję tej pracy*. Zob. <http://podteksty.amu.edu.pl/podteksty/?action=dynamic&nr=21&dzial=13&id=454> [26.02.2013].

² M. Rzczycka, *Fenomen Sofii-Wiecznej Kobięcości w prozie powieściowej rosyjskich symbolistów (Andrieja Biełego, Fiodora Sołoguba i Walerija Briusowa)*, Gdańsk 2002.

³ B. Stempczyńska, *Światło i ciemność. Motywy ezoteryczne w literaturze rosyjskiej przełomu XIX i XX wieku*, red. E. Biernat. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2001, 172 s. „Przegląd Rusycystyczny” 2002, nr 3, s. 118.

Autorka w książce *Wtajemniczenie. Ezoteryczna proza rosyjska końca XIX – początku XX wieku* podkreśla, że rozwinęła skrzydła dzięki doświadczeniu zdobytemu / zdobywanemu w trakcie (współ)pracy w grupie gdańskich literaturoznawców, którzy jako pierwsi w Polsce rozpoczęli studia nad okultyzmem w Rosji pod kierunkiem Elżbiety Biernat. Mam tu na myśli uwzględnioną w *Bibliografii* trzynomową serię *Światłość i ciemność* (zob. s. 457–459)⁴. Praca zespołowa nad ową serią stała się źródłem kreatywnych pomysłów, inspirujących sporów i dyskusji, dobrą okazją do wymiany różnicy zdań oraz stawiania ważkich tez i dociekliwych pytań podczas zebrań naukowych macierzystego zakładu (zob. np. s. 13–14, s. 455). Monika Rzeczycka swoją monografią potwierdziła zarówno niekwestionowane prekursorstwo ośrodka rusycystycznego Uniwersytetu Gdańskiego – dostrzeżone, docenione i skomplementowane dekadę temu przez Barbarę Stempczyńską – w prowadzeniu badań nad nowymi problemami oscylującymi wokół okultyzmu w literaturze rosyjskiej końca XIX i początku XX wieku, jak i wytyczyła kierunek dla własnych oryginalnych przedsięwzięć, poszukiwań i ciekawych teorii naukowych. Tym samym badaczka ugruntowała i umocniła swoją pozycję, jaką od kilku lat zajmuje zarówno w polskiej, jak i wschodnioeuropejskiej humanistyce wśród luminarzy drugiego powojennego pokolenia historyków literatury rosyjskiej.

Lektura *Wtajemniczenia* odkrywa dojrzałe oblicze Autorki pełnej autentycznej pasji i emocjonalnego zaangażowania w to, co robi. Zakończenie monografii – *Ordo ex chaos* – w niezwykle bezpośredni sposób odstawia kulisy, strzeżonego dotychczas, warsztatu naukowego i sposobu poszukiwania źródeł, gromadzenia i porządkowania archiwaliów, wprowadzając z jednej strony w genezę podjętego studium („wszystko zaczęło się [...]”, s. 452) i – w plany badawcze z drugiej („[...] by podążać dalej tym tropem”, s. 455). Na podkreślenie zasługuje fakt, że Autorka nie kryje, a co ważniejsze, nie wstydzi się ujawnienia autentycznego zapału, by nie rzecz szczerego entuzjazmu, który cechuje naukowców z prawdziwego zdarzenia.

Monika Rzeczycka nie odżegnuje się od swych korzeni i menterek (Elżbiety Biernat i Janiny Sałajczyk), wcześniejszych zainteresowań i ambicji (s. 452, s. 454). Podkreśla wprost, że mając na ukończeniu poprzednią monografię, zebrany do niej, bogaty i niewykorzystany, materiał zachęcił ją do kontynuowania studiów nad epoką przełomu XIX – XX wieku, a w szczególności nad filozofią lub *quasi* filozofią i okultyzmem Srebrnego Wieku. Co więcej, w uwagach końcowych Autorka, jak już sugerowałam, rysuje perspektywy i możliwości, jakie otwiera jej monografia. Nazywa *expressis verbis* zupełnie niezbadane do tej pory zagadnienia, ujmując je w formie skrupulatnie wypunktowanych propozycji (tylko jednych z wielu), które stanowią roboczą wersję nowatorskich projektów badawczych. Warto przytoczyć

⁴ Seria jest kontynuowana, ponieważ powstają następne tomy. Zob. *Światło i ciemność. Ezoteryzm w kulturze XX i XXI wieku*, t. 4, red. Karolina Rutecka, Monika Rzeczycka, Gdańsk 2012.

wszystkie z podanych tu prawie „gotowych” tytułów dla potencjalnych artykułów, a nawet książek, które dopiero czekają na swojego badacza: „1. *Пирамида* (1994) – okultystyczna powieść Leonida Leonowa; 2. Jurij Mamlejew – *Блуждающее время* (2001) – rosyjski „realizm metafizyczny”; 3. Ferdynanda Ossendowskiego przedwojenne poszukiwania Śambhali. Recepcja w Rosji i w Polsce; 4. Ezoteryczne źródła rosyjskiej kosmonautyki. Konstanty Ciołkowski: *Нирвана* (1914); *Воля Вселенной* (1928); *Причина космоса* (1931); 5. Władimir Mikuszewicz i ezoteryczne powieści: *Будущий год* (2000) i *Воскресение в Третьем Риме* (2005); 6. Wiktor Pielewin – ezoteryzm postmodernistyczny; 7. Ezoteryczne fascynacje emigrantów: Jurij Terapiano i Michaił Osorgin; 8. Ezoteryczne motywy w rosyjskiej i radzieckiej kinematografii; 9. Nowy renesans okultyzmu w Rosji 1991–2010” (s. 455). Ta „przypadkowa” lista zawiera zaledwie kilka – jak sugeruje badaczka – pionierskich zagadnień, świadcząc jednocześnie o tym, że ezoteryzm Srebrnego Wieku przeżywa wielki renesans w Rosji przełomu XX – XXI stulecia, co potwierdza ostatnie zdanie z książki: „[...] kosmiczna helikoida zatoczyła kolejną pętlę” (s. 456).

Prezentowana publikacja składa się z trzech starannie przemyślanych kompozycyjnie części. Są nimi w ujęciu chronologicznym: *Drogi wtajemniczenia*, *Dydaktyka okultystyczna*, *Powieść inicjacyjna*. Kompozycyjny układ książki – konstatuje w podsumowaniu badaczka – odzwierciedla przebieg jej niełatwej drogi poznawania idei, twórców i tekstów. „Jest relacją z kolejnych etapów badań, fascynacji i zaniechań, większych i mniejszych odkryć” (s. 452). Na trójczłonową kompozycję monografii rzutuje koncepcja prozy ezoterycznej, korespondująca z podstawowymi etapami duchowej inicjacji, a mianowicie przygotowaniem, oświeceniem oraz wtajemniczeniem. Część pierwsza, poprzedzona tak niezbędnymi dla ogarnięcia i zrozumienia całości *Uwagami wstępnymi* (i pożądanymi, a obecnie sporadycznie sporządzanymi *Uwagami redakcyjnymi* będącymi świadectwem poczuwania się do autorskiej współodpowiedzialności za redagowany tekst), które wyjaśniają m.in. spór terminologiczny (okultyzm v. ezoteryzm), wprowadzają w krąg zagadnień z pogranicza teozofii, antropozofii, nowych nurtów i szkół (koncepcja Żywej Etyki/ Agni Jogi, szkoła inicjacyjna Czwarta Droga) oraz różnych formacji ezoterycznych po 1917 r. Badaczka słusznie podważa tezę, że przyjmowanie roku wybuchu rewolucji październikowej za niepodważalną cezurę z literackiego punktu widzenia, jest sztuczne i bezzasadne. Wprawdzie rok 1917 skutecznie zmienił oblicze społeczno-polityczne Rosji, ale nie jej wizerunek kulturowy, filozoficzny i historycznoliteracki, a przynajmniej nie działało się to tak szybko. „Okultyści, którym udało się przedostać na Zachód, twierdzili, że cezurą był rok 1925 czy raczej 1929” (s. 63) – przypomina Rzeczycka, ponieważ dopiero wówczas rozpoczął się masowy atak na różnego rodzaju stowarzyszenia ezoteryczne.

Druga część *Wtajemniczenia* została poświęcona szczegółowej a, z uwagi na zbyt rozległy materiał, wybiórczej charakterystyce okultystycznej prozy dydak-

tycznej. Rzeczycka koncentruje się na autorach i utworach, których obecność na stronicach swojej książki uznaje za nieodzowną głównie ze względu na to, „by – jak sama pisze – zwrócić uwagę na skalę zjawiska, ale i zachęcić do jego dalszej eksploracji” (s. 454). Prócz ogólnego wprowadzenia do publicystyki ezoterycznej, omawia utwory pisarzy uprawiających twórczość o profilu okultystycznym. Wśród ważnych reprezentantów tego uduchowionego pisarstwa znaleźli się koryfeusze: Nikołaj Roerich (*Śambhala Świetlista*), Jelena Bławatska (*Koszmarne opowieści*), i Piotr Uspienski (*Rozmowy z diabłem, Kinemodrama, czyli Dziwny żywot Iwana Osokina*). Znaleźli tu swoje należne im miejsce twórcy znani dotychczas jedynie z nazwiska, jak Wiera Kryżanowska-Rochester (*Pięcioksiąg Wtajemniczenia*) oraz na nowo odkryci – Konkordia Antarowa (*Dwa życia*) i Gieorgij Gurdźijew (*Opowieści Belzebuba*). Autorka pokazuje też zaskakującą, bo dotąd nieznaną stronę spuścizny znanych i „zaszufladkowanych” pisarzy, bo osadzanych w zupełnie innych kontekstach, np. początkującej Olgi Forsz (*U Bram, Hinduski mędrzec, Passiflora, Rycerz z Norymbergii*), która zdobyła uznanie jako autorka powieści historycznych.

Trzecia część monografii wprowadza w arkana wiedzy o powieści inicjacyjnej Fiodora Sołoguba (*Tworzona legenda*) i, ocalonych od zapomnienia Aleksieja Skałdina (*Wędrowki i przygody Nikodema Starszego*) oraz Borisa Popławskiego (*Apołton Biezobrazow, Do domu z niebios*). Ta ostatnia część *Wtajemniczenia* zasługuje na największe uznanie z genologicznego punktu widzenia, ponieważ stanowi *novum*, pionierską próbę omówienia swoistej odmiany gatunkowej powieści jeszcze niezbadanej w polskiej rusycystyce. Proza ezoteryczna, co warto zaznaczyć, jest wszechstronnie tutaj interpretowana z uwzględnieniem niezwykle bogatego zaplecza pisarzy, mniej lub bardziej, związanych z koncepcjami okultystycznymi (np. Dmitrija Mierieżkowskiego, Michaiła Kuzmina, Lidii Zinowjewej-Annibał, Margarity Sabasznikowej, Wsiewołoda Sołowjowa, a nawet Aleksandra Kuprina, Maksima Gorkiego czy Antona Czechowa) i szerokiego kontekstu filozoficzno-kulturowego. Z uwagi na ograniczone ramy recenzji nie sposób wymienić wszystkich nazwisk, którymi Rzeczycka „sypie jak z rękawa”: Anna Kamińska, Anna Minłowa, Nikołaj Biełocwietow, Dmitrij Stranden, Kleopatra Christoforowa, Anna Fiłosofowa – to zaledwie kilka z plejady rosyjskich zwolenników nurtu antropo- i teozoficznego. Wszechstronny, ale i pobieżny z konieczności ogląd rosyjskiej prozy ezoterycznej determinuje zarówno erudycja badaczki, jak i sam materiał badawczy oraz tryb życia pisarzy i myślicieli (emigracja/podróż, obce wpływy, religijno-kulturowe uwarunkowania itp.). Umiejscowienie dzieł literackich na skrzyżowaniu kultur, gdzie ścierają się głównie tradycje Zachodu i Wschodu, rysuje przed nami interesujący obraz prozy ezoterycznej, który zyskuje wiarygodny i obiektywny wymiar dzięki temu, że nie wykluczono z rejestru lektury utworów pisarzy mniej znanych, a nawet drugorzędnych. Co więcej, Rzeczycka właśnie w nich odkrywa iskrę geniuszu, np. w Borisie Popławskim. To tylko potwierdza jej głębokie przekonanie o tym,

że nie należy oddzielać „taniego okultyzmu” od „prawdziwej duchowej nauki”, ponieważ trudno wytyczyć taką granicę. Proza o wysokiej wartości estetycznej nie pociąga za sobą silniejszego ładunku ezoterycznego i odwrotnie, stąd też w monografii sąsiadują ze sobą teksty zróżnicowane artystycznie, a współwystępowanie „wysokiego” z „niskim” prezentuje szerokie spektrum utworów, „otwiera szersze i ciekawsze perspektywy badawcze” (s. 17).

Prezentowana publikacja spełnia podstawowe założenia heurystyki w dwojakim tego słowa znaczeniu: imponuje swobodnym prowadzeniem wywodu przypominającym dyskusję między Autorem a potencjalnym czytelnikiem-amatorem oraz specjalistą-badaczem, budzi podziw umiejętnością zbierania, wyszukiwania i segmentacji bogatego i obszernego materiału literackiego, z którego na potrzeby książki, choć napisanej z rozmachem, należało wybrać najbardziej reprezentatywne fragmenty. Jeśli monografia ta budzi niedosyt, to tylko w tym sensie, że stanowi prolegomena do dalszych poszukiwań i badań. Autorka uświadamia, że badacze Srebrnego Wieku z jego różnorodną literaturą, wielowymiarowymi inspiracjami, bliskimi i dalekimi kontekstami kulturowymi/ideowymi, nie powiedzieli jeszcze ostatniego słowa, nie postawili kropki nad „i”. Ta niezwykle fascynująca epoka wciąż odkrywana na nowo po lekturze *Wtajemniczenia* wydaje się epoką o wiele bardziej niejednorodną i bogatszą w treści, niż dotychczas przypuszczano, staje się kopalnią niewyczerpanych tematów.

Autorka omawianej książki ceni sobie arbitralność w doborze literatury podmiotu oraz maksymalizm w kompletowaniu bibliografii, rozumie wyższą konieczność dokonania selekcji ogromnej spuścizny, składającej się z publicystyki i prozy artystycznej. Monografia staje się porywającym przewodnikiem – co sama Rzeczycka wielokrotnie podkreśla – po „odmiennych stanach świadomości”. Rozważania badaczki są przeciwieństwem akademizmu i przyczynkarskiego dyskursu. Obecnie – co stało się u nas pewną normą – prace akademickie krążą jedynie w specjalistycznym obiegu, nie wydostając się poza wąski krąg „nauki dla nauki”. Autorka, jak najdalej stroniąc od pseudonaukowego żargonu, w jasny i klarowny sposób wprowadza czytelnika w meandry literatury „tajemnej”, przystępnie wyłuszcza-
jąc jej ideowe/duchowe właściwości. Badaczka posługuje się piękną polszczyzną, a za jasnym, rzeczowym, zrozumiałym tokiem wywodu, kryją się głębokie myśli i niełatwa problematyka do rozważań. Wszak język Autorki nie stroni od narracji naukowej, osobliwych terminów i zwrotów, ale jest zorientowany na przejrzysty i komunikatywny tok wypowiedzi, wynikający z logicznego i indukcyjnego rozumowania, a także odkrywczego wnioskowania. Niewątpliwą zaletą książki jest ten rodzaj wykładni naukowej, który osobiście bardzo cenię w wydaniu Ludwika Bazyłowa, Aleksandra Krawczuka czy Andrzeja Drawicza. Książka Rzeczyckiej jest doskonałym przykładem na to, by humanistów z tytułami naukowymi rozumiano i czytano. Monografia gdańskiej badaczki, zajmując w jej dorobku miejsce rozprawy habilitacyjnej, łączy w sobie najlepsze cechy poważnej pracy naukowej

i porywającej lektury przystępnej nawet dla studenta nieznającego omawianej tu prozy⁵.

Dzisiejszą naszą humanistykę nawiedza zalew pseudouczzonego żargonu, gdyż neofici intelektualni sądzą błędnie, że zastąpienie każdego najbardziej nawet precyzyjnego określenia polskiego słowami o obcym pochodzeniu jest cechą naukowości. Trzeba humanisty o bardzo wysokiej kulturze, aby mógł oprzeć się tej złej modzie i pamiętać, że hermetyzacja języka z konieczności dopuszczalna w świecie techniki i dziedzinach matematyczno-przyrodniczych, dla nauk humanistycznych jest wysoce zabójcza i szkodliwa, odbierając im wszelką społeczną użyteczność. Książka operująca czystym, przystępnym i porywającym stylem, wciągająca podczas lektury nawet niezainteresowanego zawodowo czytelnika, jest rzadkością. Polecana przede mnie monografia *Wtajemniczenie* stanowi prawdziwe intelektualne „wtajemniczenie” (dla) każdego odbiorcy. Książka wpisuje się w ponadczasową maksymę Stanisława Jerzego Leca: „Nie wystarczy mówić do rzeczy, trzeba jeszcze mówić do ludzi”. Autorka mówi do ludzi i rzeczy, a jeśli swoje wykłady prowadzi tak, jak pisze, to zapewne na nich ma miejsce zjawisko odwrotne do tego, nad którym ubolewa Marian Płachecki, pisząc, że „studenci na dźwięk nazwiska „Orzeszkowa” wychodzą z sali. Razem zrobmy coś proszę, żeby zostali, a ci, co się nie mieszczą na liście obecności, poczuli się z czegoś ograbieni”⁶. Rzeczycka to właśnie robi.

Justyna Tymieniecka-Suchanek

Jarosław Wierziński, ЯЗЫКОВОЙ МОНУМЕНТАЛИЗМ В РОССИИ XX ВЕКА (ДИАХРОНИЧЕСКАЯ ЭКСПЛИКАЦИЯ НАУЧНЫХ ПАРАДИГМ). MONUMENTALIZACJA JĘZYKA W ROSJI XX WIEKU (EKSPLIKACJA DIACHRONICZNA PARADYGMATÓW NAUKOWYCH), Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2012, ss. 263

Monografia Jarosława Wierzińskiego omawia język rosyjski będący środkiem komunikacji w społeczeństwie totalitarnym, nacechowanie polityczne oraz językowe mechanizmy oddziaływania na świadomość człowieka, nadto wskazuje najważniejsze kierunki rozwoju języka rosyjskiego w XX wieku. Zwraca uwagę tym, że charakteryzuje obszerną bazę materiałową stanowiącą podstawę do spreycyzowania obiektywnych wniosków. Analizy lingwistyczne obejmują jednostki

⁵ Opieram się tutaj m.in. na opiniach moich studentów III r. roszjznawstwa tegorocznego seminarium dyplomowego i czytelników spoza środowiska akademickiego.

⁶ M. Płachecki, *Przebieram nogami*. „Teksty Drugie”, 2011, nr 1/2, s. 362.

leksykalne, wyrażenia frazeologiczne, różne rodzaje abrewiatur. Fakty językowe są przedstawione na tle rzeczywistości radzieckiej, całość opisana jest w sposób spójny i interesujący.

Będący przedmiotem badań i opisu język rosyjski odzwierciedla rozległy okres społeczno-polityczny, który obejmuje bez mała sto lat historii Rosji i funkcjonowania języka: od 1917 roku po czasy współczesne. Epokę tę charakteryzują szczególne zdarzenia historyczne, właściwa jej kultura i poglądy filozoficzne. Na kształt języka rosyjskiego w tym czasie wyjątkowy wpływ wywarły w szczególności dwa wydarzenia: najpierw zwycięstwo rewolucji 1917 roku i w konsekwencji utworzenie Związku Radzieckiego, a następnie rozpad Związku Radzieckiego w 1991 roku i skutki tego faktu takie, jak pieriestrojka i transformacja do warunków poradzieckich. To zestawienie epok historycznych i wyrażenie ich w języku stanowi zasadniczą i niezwykle ważną część monografii. Ponadto diachroniczne podejście pozwala m.in. na przedstawienie dalszego losu nazewnictwa wywodzącego się z okresu radzieckiego. Szczególnie jest to widoczne, jak pokazuje Autor, w przypadku toponimów, które wskutek zmian społeczno-politycznych często zastępowano wcześniejszymi nazwami historycznymi, popularnymi w Rosji carskiej. Osobliwy obraz tamtej epoki stanowią także radzieckie imiona własne, ze względu na swą polityczną wymowę współcześnie najczęściej już nieużywane. Z kolei językowe formuły będące odzwierciedleniem postawy władzy radzieckiej wobec narodu w nowych warunkach w wielu wypadkach przybrały odcień ironiczny i kpiący. Zastosowane do nowych czasów odzwierciedlają z jednej strony krytyczny stosunek Rosjan do minionej epoki, z drugiej zaś prześmiewczy wobec nowej.

Z perspektywy badań lingwistycznych uwzględnienie faktów społeczno-politycznych jako tła dla przedstawienia języka umiejscawia niniejszą monografię na pograniczu lingwistyki politycznej, przydając jej interdyscyplinarny charakter.

Wyróżnioną problematykę książka objaśnia w sposób klarowny i przystępny, a zarazem dogłębny. Jest to możliwe dzięki przyjętym w niej metodom eksplikacji przykładów: semantycznej i onomazjologicznej, a także kulturoznawczej, ontologicznej, hermeneutycznej, które dodatkowo poszerzają interdyscyplinarną perspektywę przyjętą w omawianym opracowaniu. W szczególności zwraca uwagę zastosowanie dwustronnego podejścia do materiału językowego będącego przedmiotem badań: onomazjologicznego oraz semazjologicznego, dotychczas zwykle oddzielnie wykorzystywanych w studiach z zakresu leksykologii. Rezultatem zastosowania pierwszego rodzaju analizy jest przedstawienie językowego obrazu świata. To metodologiczne podejście jest popularne we współczesnej nauce o języku. Zapoczątkowane przez Franza Boasa, Edwarda Sapira, Benjamina Lee Whorfa i rozwijane przez współczesną entolingwistykę, jest wykorzystywane przez wielu badaczy jako znakomite narzędzie poznania języka, przedstawiające świat odzwierciedlony w języku. W Polsce tego typu badania prowadzi przede wszystkim szkoła Ryszarda Tokarskiego i Jerzego Bartmińskiego, w lingwistyce rosyjskiej wybitnym przedsta-

wicielem tego nurtu jest Nikołaj Tołstoj i jego szkoła. Drugi sposób charakterystyki języka pozwala szczegółowo wniknąć w semantykę rozpatrywanych kategorii językowych, odzwierciedlić skonwencjonalizowany sposób postrzegania rzeczywistości. Wszystko to sprawia, że praca stanowi cenne osiągnięcie w lingwistyce, pokazuje bowiem szczególne poznawcze możliwości języka. Ponadto jest doskonałym potwierdzeniem skuteczności zastosowanych przez Autora metod badawczych. Przyjęte w pracy założenia odkrywają bowiem wielce interesujące aspekty języka.

Monografia składa się ze „Wstępu”, dziesięciu rozdziałów, podsumowania pt. „Zamiast zakończenia”, Umownych skrótów, Bibliografii, Streszczenia w języku polskim i w języku angielskim, Indeksu rzeczowego, Indeksu nazwisk, oraz informacji dotyczącej Autora pt. „Od Redakcji”.

We „Wstępie” zasygnalizowane zostały przyjęte w monografii założenia metodologiczne oraz przedstawiona problematyka pracy na tle podstawowych dla tematu opracowań, sprecyzowane cele i zadania badawcze.

W rozdziale I. Autor wyróżnia i lapidarnie omawia zachodzące w Rosji XX wieku procesy, które wywarły znamieny wpływ na kształt języka będącego ich obrazem – jego stronę semantyczną i gramatyczną. W cytowanej literaturze przedmiotu owe procesy znajdują określenie jako „paradygmaty kultury”. W danym rozdziale na tej podstawie przeprowadzona została klasyfikacja języka rosyjskiego XX wieku, zaś w dalszych częściach monografii zasadnicze elementy owych paradygmatów składają się na językowy obraz Rosji XX wieku. Nadto zgodnie z wyróżnionymi okresami w rozwoju języka rosyjskiego w minionym stuleciu Autor przytacza wyniki przeprowadzonych analiz diachronicznych języka.

Rozdział II. przybliży społeczno-polityczne tło funkcjonowania i rozwoju języka rosyjskiego. Jest on niezbędny do dalszego przedstawienia językowego obrazu Rosji oraz zrozumienia zmian formalnych i semantycznych, które nastąpiły w języku pod wpływem procesów historycznych, jakie miały miejsce w Rosji XX wieku. Ponadto zawiera niezwykle ważne ogólne charakterystyki osobliwych właściwości okresu historycznego uwzględnionego w badaniach, jak również dostatecznie dużego zasobu przykładów będących przedmiotem analizy. W ten sposób monografia spełnia jeden z najważniejszych postulatów językoznawstwa kognitywnego, mianowicie o encyklopedycznym charakterze znaczenia kategorii językowych.

Poszczególne rozdziały pracy, których przeznaczenie jest głównie analityczne (III-VIII), wyróżnione zostały na podstawie kategorii językowych kodujących świat radziecki. Przykłady zostały zaczerpnięte ze źródeł leksykograficznych, literatury naukowej, środków masowego przekazu, z Internetu. W każdej z części zawarto bardziej szczegółową kategoryzację omawianych fragmentów rzeczywistości. W rezultacie w monografii odzwierciedlone zostały z jednej strony językowe obrazy Rosji porewolucyjnej i Rosji współczesnej, z drugiej zaś – mentalny obraz użytkowników języka rosyjskiego po rewolucji i po pieriestrojce. Uwagę zwracają także częste nawiązania do języka kodującego świat Rosji carskiej. Ta diachronicz-

na spójność opisu języka dotycząca właściwie trzech epok stanowi szczególnie cenną stronę monografii i sprawia jednocześnie, że lekturze pracy niezmiennie towarzyszy zaciekawienie.

Zawarty w monografii językowy obraz Rosji przedstawia następujące jej fragmenty:

- państwo i jego postawa wobec narodu: indoktrynacja, agitacyjna działalność aparatu państwowego, wyrafinowana manipulacja językowa (rozd. III, rozdz. V oraz rozdz. IX)
- nowe realia w radzieckiej rzeczywistości, m.in. sfera urzędowa, przemysłowa, społeczna, polityczna, administracyjna, prawnicza (rozd. IV)
- ludzie i ich imiona będące odzwierciedleniem czasów radzieckich (rozd. VI)
- geografia i miejscowości (rozd. VII)
- kobieta w radzieckiej rzeczywistości, jej rola zawodowa, położenie społeczne (rozd. VIII).

Odnosnie wyróżnionych kategorii pojęciowych zwrócono uwagę na właściwe im środki językowe, które je kodują. Jednocześnie to właśnie one ustalają strukturę monografii. W pierwszym wypadku chodzi o oddzielne leksemy i wyrażenia, związki frazeologiczne (rozd. III i rozdz. V) oraz paremie (rozd. IX); następnie o abrewiatury, a także znaczenia będące rezultatem przekształceń leksykalno-semantycznych, które zaszły w słownictwie pod wpływem zmieniających się faktów społeczno-politycznych i które odtwarzają przemiany zachodzące w sposobach postrzegania świata (IV); dalej chodzi o wyrażenia mające postać apeli, wezwań, haseł (rozd. V); o nowe radzieckie antroponimy (rozd. VI) i toponimy (rozd. VII) oraz nowe określenia kobiety w radzieckiej rzeczywistości (VIII). W każdym wypadku zostały opisane osobliwości semantyczne i strukturalne kategorii językowych, ponadto tam, gdzie to możliwe, przykłady podzielono na grupy tematyczne. Cały materiał badawczy zamieszczony został w „Indeksie rzeczowym”, który zawiera jednostki językowe ułożone według czterech grup tematycznych. Pełni on rolę przejrzystego przeglądu kategorii języka rosyjskiego dających wyobrażenie o ówczesnym świecie radzieckim.

Na uwagę zasługuje bogata Bibliografia, której większość obejmuje nowe źródła rosyjskojęzyczne, otwierające dostęp do obszernej wiedzy z zakresu poruszanych w monografii problemów. Ponadto znaczną część opracowań tworzą wydania leksykograficzne, które posłużyły jako podstawa ekscerpcji przykładów.

O wartości książki stanowi zarówno jej najważniejsza strona, polegająca na omówieniu ewolucji języka rosyjskiego z punktu widzenia ostatnich epok w dziejach Rosji, jak również wskazanie i spójne zastosowanie metod badawczych, dzięki którym zostały uwzględnione rozliczne aspekty jednostek językowych oraz wyznaczone perspektywy badawcze.

Т. Б. Радбиль, ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ ЯЗЫКОВОГО МЕНТАЛИТЕТА, учебное пособие, Москва: Издательство „Флинта”, 2010, сс. 328.

Изучение менталитета народа сквозь призму его языка является интересной и очень актуальной исследовательской проблемой. Она рассматривается по отношению к одному языку, а также в сопоставительном плане. В последнее время опубликованы различные работы на эту тему, однако затронутые в них проблемы далеко не исчерпаны. Таким образом, появление очередной, посвященной менталитету, книги встречается с большим интересом.

Учебное пособие Тимура Радбиля стало доступным польскому читателю сравнительно недавно. Между тем это нужная и важная книга, заслуживающая внимания. Она представляет собой комплексное изучение проблемы как в теоретическом, так и практическом плане. В ней представлен обзор работ русских и зарубежных авторов, посвященных вопросам национального своеобразия языка, взаимоотношениям мира и языка, культуры и языка, человека и языка. Изучение языкового менталитета воспринимается автором как особое междисциплинарное направление, возникшее на стыке лингвистики, философии, культурологии, психологии, этнологии и других наук о человеке. Дискурс в этой книге ведется с позиций антропоцентризма и лингвистического когнитивизма. Такой широкий подход позволяет внимательнейшим образом проникнуть в сущность связи языка и культуры.

Книга состоит из предисловия, введения, пяти основных глав и особой заключительной части. Каждая часть сопровождается вопросами и заданиями, а также списком литературы.

Ценным вкладом автора в освещение данной проблемы является представление достижений тех видных русских и зарубежных исследователей, которые по праву считаются основоположниками этой дисциплины. Следует назвать имена таких ученых, как В. фон Гумбольдт, Э. Сепир, Й. Вайсгербер, А. Вежбицкая, А. Потебня, Ю. Караулов, Ю. Апресян, В. Гак, Л. Микешина, Т. Цивьян и др. Это классики изучения языкового менталитета. В пособии излагаются концепции этих исследователей, широко цитируются их труды. Кроме того, в книге приводятся высказывания все новых представителей ученых, активно развивающих тематический круг обсуждаемой проблемы. Таким образом, во многих местах книга носит хрестоматийный характер, представляет собой богатый пересмотр достижений в изучении языковой картины мира, мировоззренческих концепций народа, широкопонимаемых аспектов лингвокультурологического плана.

Замысел книги Радбиля весьма интересен. Она являет собой инспирирующее как преподавателей, так и студентов пособие, которое может быть использовано и на занятиях по лингвокультурологии, и как стимул для самостоятельных поисков и собственных анализов.

Во *Введении* определяются принятые в книге методы исследования. Прежде всего это метод семантических толкований, в духе А. Вежбицкой и Ю. Апресяна. Кроме того, метод логического анализа естественного языка в концепции Н. Арутюновой, метод когнитивного анализа концептуального содержания лексических и грамматических единиц языка и метод сопоставительного анализа фактов разных языков в лингвокультурологическом освещении. Применение нескольких методов разбора лингвокультурных проблем вполне обосновано, поскольку разные уровни анализа, разный лексический материал требуют своего подхода. Кроме того, способ использования этих методов может служить также эталоном их применения в освещении других, тематически близких, вопросов, что имеет немаловажное значение для студентов, аспирантов, молодых начинающих исследователей.

Введение – как и каждая глава – сопровождается вопросами и заданиями, которые должны помочь читателю углубиться в изучаемую проблематику, уловить в ней самое главное, а также побудить желание творчески подойти к теме. Задания опираются на богатый и разнообразный материал. В них приводятся высказывания крупных ученых, цитаты из произведений известных писателей, которые должны служить основой для дискуссии, для индивидуального осмысления проблемы, например, «Как вы понимаете данные высказывания? Согласны ли вы с их авторами? Подтвердите или опровергните приведенные точки зрения с помощью собственных примеров: „Весь физический мир, конечно, есть слово... Без такого слова нет у нас и никакого другого слова” (А. Лосев); „Мир, в котором мы живем, есть... именно тот мир, в который нас помещает язык, на котором мы говорим” (В. фон Гумбольдт); „В метафизическом аспекте ничто не мешает и космическую Вселенную рассматривать как слово” (Г. Шпет); Как следует понимать высказывание С. Довлатова о том, что личность человека на 90% состоит из языка?; Какие примеры бытовых межэтнических конфликтов или даже войн из-за „проблемы выбора своего или чужого языка” вам известны?». Такие и много других подобных вопросов и творческих заданий по теме делают труд Радбиля пособием очень ценным, увлекательным и полезным.

Основные главы книги построены подобным образом. Они начинаются эпиграфом, который определяет основную идею, представленную в данной части пособия. В первой главе *Языковой менталитет как способ жить, думать и разговаривать* рассмотрены историко-научные предпосылки изучения языкового менталитета. Здесь широко излагается концепция В. фон Гумбольдта, а также его последователей, о креативной природе национального языка. Подчеркивается факт, что с древнейших времен в осмыслении мира доминировал „словоцентризм”. Таким образом, в основе всех видов человеческой деятельности лежит язык. Здесь же автор пытается соотнести понятия *менталитет* и *языковой менталитет*, а также провести тонкое разграничение менталитета и мировоззрения. В этой связи приводятся толкования этих понятий разных

ученых (прежде всего А. Гуревича, Л. Микешиной). Важным вопросом, рассматриваемом в первой главе пособия, является связь понятий менталитет и национальный характер. Автор замечает, что „Между национальным характером и менталитетом имеется определенная связь: национальный характер есть совокупность типовых психических реакций этноса в определенных ситуациях, которые как раз вытекают из своеобразия его взгляда на мир – менталитета”.

Из интересно задуманных вопросов и творческих заданий к главе приведу следующие:

Сопоставьте две знаменитые гносеологические метафоры: 1) В. фон Гумбольдта о том, что язык очерчивает вокруг каждого народа круг, за рамки которого можно вырваться, лишь вступив в другой круг; 2) А. Потемнина о том, что слово есть застекленная рамка, определенным образом окрашивающая круг наблюдаемого... Чем схожи и чем отличаются представленные в них точки зрения на роль языка в отражении мировидения народа? В каком смысле можно говорить, что менталитет – обязательно менталитет языковой? А почему все же нельзя сказать, что он „только языковой”?

Вторая глава: *О национальной специфике языка (вербально-семантический уровень)*. В этой главе рассматривается проблема антропоцентризма как фундаментального свойства языка, выделяются два аспекта этого явления, т. е. „объективный” антропоцентризм и „субъективный”. Такое разграничение имеет важное значение для изучения языковой картины мира. Ведь все свойства языка предопределяются свойствами его носителя – человека. Автор обращает внимание на универсальные факторы формирования мысли об окружающей нас действительности, это и есть „объективный” антропоцентризм. С другой стороны, язык не только соотносится с человеком вообще, с коллективом, с этносом в целом. Он же связан и с индивидуальным субъектом, с говорящим. Такой „субъективный” антропоцентризм позволяет детальнее проникнуть в национальную специфику языка, увидеть особенности антропоцентрической организации лексики и антропоцентрической грамматической системы. Важное место в этой главе уделяется *ключевым словам* как элементу, связывающему язык и культуру. Автор вслед за А. Вежицкой, А. Зализняк, И. Левонтиной, А. Шмелевым называет слова *душа, судьба, участь, жребий, тоска* как ключевые для русской культуры. Глава завершается вопросами и заданиями. В качестве примера хочется привести, в частности, следующие: «Как доказывает антропоцентрическую организацию лексики естественного языка следующее высказывание А. Потемнина: „Только в силу того, что содержание слова способно расти, слово может быть средством понимать друг друга”. Из известных вам языков приведите свои примеры, подтверждающие эту мысль; В авторском предисловии к роману *Лолита* Набоков пишет:

Телодвижения, ужимки, ландшафты, томление деревьев, запахи, дожди [...], все нежно-человеческое, а также все мужицкое, грубое, сочно-похабное, выходит по-русски не хуже, если не лучше, чем по-английски; но столь свойственные английскому тонкие недоговоренности, поэзия мысли, мгновенная переключка между отвлеченнейшими понятиями, роение односложных эпитетов – все это, а также все относящееся к технике, модам, спорту, естественным наукам и противоестественным страстям – становится по-русски топорным, многословным и часто отвратительным в смысле стиля и ритма.

О каких различиях в национальной специфике русского и английского языков можно судить по этой цитате? Приведите свои примеры, доказывающие или опровергающие точку зрения писателя».

Третья глава: *Знание о мире в языковом менталитете (лингвокогнитивный уровень)*. Здесь излагается проблема языковой концептуализации мира. Она представлена как методологическая основа когнитивного подхода к изучению действительности. Обращается внимание на факт, что познавательная информация о действительности далеко не всегда включается в словарное описание значения слова, так как она принадлежит к экстралингвистическому уровню, т. е. относится не к системе языка, а к особенностям человеческих знаний. Важнейшим видом концептуализации является языковая картина мира, которая выступает как результат концептуализации мира данной общностью. Знания о мире, отраженные в языке, согласно Ю. Апресяну, имеют и универсальный, и национально-специфичный характер. Выявление этого специфического и позволяет определить языковой менталитет народа.

Вопросы и задания побуждают читателя к размышлениям, к выражению своего понимания языковой концептуализации мира и другим затронутым в этой главе проблемам. Например:

Опираясь на работу Ю. Д. Апресяна *Образ человека по данным языка: попытка системного описания* („Вопросы языкознания” 1995, № 1), приведите свои примеры из русской фразеологии, иллюстрирующие восемь выделенных систем и соответствующих им органов во внутреннем мире человека в русской языковой картине мира; Какие слова непространственной и невременной семантики войдут в концептуальное поле пространства и времени в русской языковой картине мира? Почему?

Предметом четвертой главы *Система ценностей в языковом менталитете (аксиологический уровень)* является выделение основных компонентов сферы ценностей, характерных для конкретного этноса. Здесь обращается внимание на такие ее составные, как особенности мировосприятия, национальное мышление, эмоционально-оценочный аспект, нравственно-ценностный элемент.

Автор приводит ключевые для культуры термины: *истина и творчество, долг и судьба, добро и зло, закон и порядок, красота и свобода*. Эти понятия существуют в любом языке, но они по-особому воспринимаются разными народами и представители разных народов придают им свою оценочность. В этой же главе обращается внимание на универсальные культурно значимые понятия, которые, впрочем, имеют определенную этноспецифическую окраску в языковом менталитете, например, *мать, жизнь, смерть*. Кроме того, определяются важные для русской культуры концепты: *вера, надежда, любовь, дух/душа, свобода/воля*. Интересно интерпретируется специфичность и оценочность этих концептов. Выдвигаются на поверхность те коннотации, которые отражают типично национальное, прежде всего русское, но в сопоставлении с восприятием других национальных общностей. Важно подчеркнуть, что в книге речь идет, в частности, о чрезвычайно трудном явлении, а именно о непереводаемых на „язык другой культуры” даже на лингвистическом уровне, – безэквивалентных специфических понятиях типа русского *тоска*, английского *privacy*, японского *miai* и *giri* и под. Этот вопрос трудно переоценить, так как его освещение имеет чрезвычайное значение для теории и практики перевода, а также для проникновения в культуру, традиции, поведение народа, чей язык изучаем.

Из списка вопросов и задач, завершающих четвертую главу, в качестве иллюстрации приведу следующие:

«Как бы вы ответили на следующий вопрос А. Вежбицкой:

Существует ли связь между стихийностью, анархизмом и одновременно фатализмом русской души, романами Достоевского и расточительностью русского синтаксиса?»; Почему английские нецензурные слова и выражения, которым соответствует русская матерная лексика, наши переводчики переводят в смягченном виде. Только ли цензура виновата? Можно ли сделать более глубокие выводы о специфике мира ценностей в русской и американской культуре?

Пятая глава: *Жизненные установки и поведенческие стереотипы в языковом менталитете (мотивационно-прагматический уровень)* начинается загадочным, вызывающим любопытство вопросом:

Что может быть общего между русским матом, плеванием под ноги в одном из суданских племен и вездесущим *О. К.*, постепенно заставляющим народы Земли навсегда позабыть собственные способы поддерживать коммуникацию?

В дальнейшем рассматриваются разные „поведенческие коды”, т. е. предписания, запреты и другие нормы поведения. Объясняются следующие виды семиотического поведения: ритуальное поведение, сакрализованное, магическое, игровое, эстетическое, мифологическое, дидактическое, символическое ситуативное, формализованное, метаязыковое, причем обращается внимание

на факт, что обычное речевое поведение не является само по себе семиотическим. Отмечается, что указанные виды семиотического поведения, регулируемые нормами, представленными в „неписаных” законах, отличаются четко выраженной национально-культурной спецификой. В этой главе обсуждается также отражение жизненных установок и стереотипов в языковом менталитете. Анализируются столь важные для русского речевого поведения слова, как *общаться, авось, на всякий случай*, которые являются значимыми для русского национального характера.

Среди вопросов и заданий к пятой главе в качестве примера хочется выделить следующие:

Раскройте семиотический смысл понятия „карнавализация” (по книге М. Бахтина *Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса* (М., 1990); Приведите свои примеры использования ”магии слова” в разных областях современной жизни; Используя в качестве образца „культурные сценарии” А. Вежицкой (раздел 5.3 настоящей работы), попробуйте составить свои культурные сценарии для следующих русских поведенческих ситуаций: А) сценарий того, как русские думают; Б) сценарий того, как русские чувствуют; В) сценарий того, как русские разговаривают; Г) сценарий того, как русские относятся к попрекам; Д) сценарий того, как русские выражают благодарность.

Книга завершается разделом *Вместо заключения (языковой менталитет в русском языке начала III тысячелетия)*. Подводя итоги обзора и анализа языковых явлений, представленных в своем замечательном пособии, автор пишет: «Феномен языкового менталитета этноса не может иметь „заключения”, потому что он завершится только вместе с народом, который носит его в своем сознании». Поэтому вместо заключения автор задумывается над тем, какова в современное время сущность русского языкового менталитета в связи с сильным давлением разных инокультурных влияний.

Пособие Тимура Радбиля – это очень интересная книга, она замечательна тем, что в ней представлена богатая панорама явлений, обычаев, традиций многих культур. В ней найдем и буддийскую притчу, и фрагменты китайской картины мира, и японские ритуалы. Разные положения лингвокультурологического плана иллюстрируются примерами из современных европейских, восточных, а также древних языков. С полным убеждением можно сказать, что характеризуемое пособие – это интеллектуальная книга, она обогащает читателя, заставляет его сравнивать, сопоставлять разные культуры и расширять круг своего чтения. В ней столько интересных вопросов, что она как бы „по цепочке” ведет читателя к поиску новых статей, художественных произведений, заставляет обращаться к словарям с целью раскрыть то, что в книге показано, но вызывает желание все дальше разгадывать тайну менталитета

конкретного народа. Для польского читателя она может служить стимулом к поискам образцов поведения, ритуалов, обычаев поляков и других славян в художественных произведениях, мемуарах, дневниках, отражающих наше национально-культурное мировосприятие.

Halina Bartwicka
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego

И. Н. Минеева, ЛИТЕРАТУРА РУССКОГО ЗАРУБЕЖЬЯ (XX – НАЧАЛО XXI В.). УЧЕБНОЕ ПОСОБИЕ, Петрозаводск, издательство КГПА, 2012, сс. 163.

Рецензируемое нами учебное пособие под редакцией И.Н. Минеевой акцентирует внимание на ветви русской литературы XX века, определяемой по-разному - „литература в изгнании”, „литература в рассеянии”, „эмигрантская литература”, „зарубежная литература”, и т.п. Автор книги – И. Минеева, кандидат филологических наук, доцент кафедры литературы историко-филологического факультета Карельской государственной педагогической академии (г. Петрозаводск) – это автор свыше 30 статей, опубликованных как в России, так и за рубежом, по проблемам культурного наследия Русского Севера, восприятия и осмысления средневековой культуры в творчестве Лескова, литературы русского зарубежья XX-XXI вв., транскультурализма в современной русской литературе. Она разработала и апробировала программы лекционных курсов «История русской литературы XX (II пол.) – XXI вв.» (для филологических специальностей), «История русской литературы XIX (II пол.) в.» и «История русской литературы XX (II пол.) – XX вв.» (для нефилологических специальностей), спецкурса «Традиции средневековой книжности в творчестве Н.С. Лескова», «Культура Русского Севера» (для бакалавров филологии), «Русскоязычная литература на рубеже XX-XXI вв.» (для бакалавров филологии). В последнее время Минеева занялась исследованием русской литературы в рассеянии.

Заметим, что в России уже в 90-е годы возникли десятки разного типа учебников, в которых нашла отражение литература русского зарубежья. Стоит в этой связи назвать учебные пособия В. Агеносова (Москва 1998) и Т. Буслаковой (Москва 2003). Новейшая книга о литературе эмиграции – это учебник под ред. А. Смирновой (рецензия И.Мяновской на эту книгу появилась в *Slavii Orientalis* в 2006 г.).

В Польше уже долгие годы литература русской эмиграции является предметом анализа многих польских литературоведов и это нашло отражение в

важнейшем в 90-е годы учебнике по русской литературе XX века под ред. А. Дравича, в котором литература в изгнании (первая и третья волна) анализировалась выборочно.

Следующее учебное пособие по русской литературе первой волны исхода – это книга гданьского исследователя Янины Салайчик на польском языке (J. Sałajczykowa, *Prozaicy pierwszej fali emigracji rosyjskiej 1920-1940*, Gdańsk 2003).

Стоит отметить и выход книги И. Мянновской в Быдгоще с отрывками текстов творцов русской литературы трех волн исхода (вторая волна эмиграции представлена прозой Л. Ржевского и поэзией В. Синкевич, И. Чиннова, третья волна – малоизвестным прозаиком, автором *Психа* Александром Минчиным), с заданиями, пояснениями, а также комментариями для студентов (И. Мянновска, *Литература русскогозарубежья в образцах и с комментариями*, Быдгощ 2007). В объемном введении автор учебника справедливо отмечает: „Появляются все новые, неизученные архивные материалы и мемуары, которые требуют углубленного анализа. Тем самым создается новое поле деятельности для эмигрантологов, стремящихся создать идеальный учебник, соответствующий велению времени – XXI веку”. Нельзя обойти молчанием и учебник под ред. Л. Суханека (*Rosjoznawstwo*, Kraków 2004), который включает географию, историю, вероисповедание, культуру и русскую литературу с XI по XX век, в том числе и литературу русской эмиграции. Книга предназначена прежде всего студентам руссиеведения, русской филологии, а также культурологам, политологам и историкам.

В свете вышесказанного стоит подчеркнуть огромный труд польских ученых в создание учебных пособий по русской литературе в изгнании.

Рецензируемая книга Минеевой выделяется в ряде текстов, посвященных литературе русского зарубежья и она коренным образом отличается от написанных ранее. В книге проанализированы основные термины и понятия, связанные с явлением русской эмиграции, рассматривается специфика каждой из четырех литературных волн как системы. Особое внимание Автор уделяет осмыслению феномена литературы русской эмиграции на рубеже XX-XX вв.

Пособие адресовано специалистам по истории и теории русской литературы, студентам филологических специальностей. Список хочется продолжить: аспирантам, литературоведам, культурологам.

Учебник Минеевой состоит из трех глав, введения, предисловия, заключения и приложения.

В предисловии Автор так объясняет цель возникновения учебника: „Актуальность данного учебного пособия связана с потребностью более глубокого осмысления феномена литературы русской эмиграции на рубеже XX-XXI вв., что практически не становилось еще предметом специального рассмотрения

авторами известных вузовских учебников и учебно-методических разработок соответствующего историко-культурного периода” (с. 4).

Глава первая *Эмиграция как историко- культурное явление. Основные термины и понятия* вводит читателя в атмосферу русской эмиграции и ее корней путем приближения научных терминов. Начиная с понятия „эмиграция” и формирования политической семантики этого слова, Минеева прослеживает толкование этого термина на рубеже XX-XXI столетий, а затем анализирует четыре основные формы отчужденности. В дальнейшем раздел состоит из терминов и понятий, связанных с пространственным и временным перемещением субъекта и с познанием и самоопределением человека. Раздел завершается вопросами для самоконтроля и творческими заданиями для студентов.

Глава вторая *»Школа чужбины»: специфика эмигрантской литературы* состоит из шести подразделов, вопросов для самоконтроля и творческих заданий. Начиная с геополитического смысла массовой эмиграции, Автор вводит периодизацию, центры и основные имена русских беженцев за рубежом. Выбор эмигрантов в списке был продиктован, по всей вероятности, замыслом самого Автора. Стоит обратить внимание на факт, что среди имен первой волны нет лауреата Нобелевской премии Ивана Бунина или например представителей русского духовного реализма Бориса Зайцева, Ивана Шмелева, как и многих других выдающихся писателей-эмигрантов. К сожалению, предлагаемые эмигранты (Ф. Степун, Б. Поплавский, В. Набоков и другие) показаны сокращенно, отсутствует анализ их творчества, а также критическая литература о них.

Проблематика и поэтика литературы русского зарубежья первой, второй и третьей волн нашли частично и в сокращенном виде свое место в дальнейшей части второй главы. Интересным в этом отношении является подраздел об отношении к русскому языку и общественной жизни эмигрантов всех трех волн. В конце рассуждений Автора представлены предварительные итоги о третьей волне русского исхода, а также рекомендуются тексты по литературе первой и второй волны русской эмиграции, вопросы для самоконтроля и творческие задания для студентов. Объем их небольшой, комментарии отсутствуют.

С второй главой учебника перекликается третья, озаглавленная *Литература русской эмиграции на рубеже XX-XXI вв* Минеева проанализировала возникновение четвертой, российской волны эмиграции в период распада СССР в 1990-е гг. В дальнейшем Автор ставит вопрос – стал ли рубеж XX-XXI вв. концом или началом эмигрантской литературы? Доказательством разноликих мнений об этом являются приведенные полемики, мнения и аргументы писателей третьей волны, литературоведов, историков, и т.д. Стоит отметить, что в большинстве учебников польских исследователей о четвертой волне русской эмиграции лишь упоминается и она названа „утечкой мозгов”.

Третий раздел включает в себя пути художественного самоопределения писателей-эмигрантов третьей и четвертой волн, проблематику и поэтику эмигрантской литературы четвертой волны, примеры текстов четвертой волны (очерк Зиновия Зиника), вопросы для самоконтроля и творческие задания. В свете вышесказанного особую ценность имеют материалы о историко-литературном творчестве З. Зиника, а также аналитические заметки о Кирилле Кобрине и библиография по его творчеству. Эти творцы малоизвестны и малоизучены в Польше. Надо однако отметить, что в Польше многие неизвестные эмигранты III волны вводились и вводятся в литературный обиход (А. Минчин, К. Парчевский, С. Юрьенен, В. Репин, С. Курилов и другие).

Завершая свое пособие, Минеева намечает перспективы развития изучения литературы русской эмиграции в рамках русской литературы XX-XXI века в целостном. В заключении она констатирует: „Рассмотрение литературы русской эмиграции на рубеже XX-XXI вв. в ретроспективе, в сравнении с предыдущими волнами позволяет идентифицировать ее как явление самобытное. Сохраняя свойственные для данного типа литературы черты, в наши дни эмигрантская литература претерпевает изменения. Литература русского зарубежья начинает занимать промежуточное («третье») место между литературой той страны, откуда писатель уехал, и литературой той страны, которая его приняла” (с. 153). С Автором можно вполне согласиться. Однако хочется добавить, что к сожалению, русские исследователи эмиграции не используют в своих работах научных трудов польских исследователей. Автор рецензируемого учебника в свою библиографию включает лишь одну статью, написанную поляком, опубликованную в журнале Калининградского университета. В конце учебного пособия Минеевой находится список литературы, а также список русской и зарубежной фильмографии. В этом списке отсутствуют польские учебники и монографии, взявшие на вооружение русскую словесность „с того берега”. Библиография Минеевой состоит из 67 книг, статей и других материалов, что не является импонирующим в свете современных требований. Не хватает четкого подразделения литературы на источники, критическую литературу, энциклопедические издания, мультимедиаальную литературу и т.п.

О второй волне в этом учебнике нет информации. Сомнения вызывает и скромная критическая литература.

В подходе Минеевой к творчеству писателей трех волн русской эмиграции привлекает осознанное тяготение к теме русских эмигрантов как таковых.

В целом, на наш взгляд, учебник содержит много оригинальных наблюдений, размышлений, выводов и рассуждений. В нем собран и систематизирован выборочно большой и разнообразный материал, использованы достоверные и любопытные факты. Книга выделяется наблюдательностью ее автора и доказательством выводов.

Отдельная проблема- это жизнь этого учебного пособия, которое станет известным лишь немногим исследователям в России и вообще неизвестным в Польше. Да и сама структура учебника Минеевой в условиях преподавания литературы русского зарубежья в Польше, на наш взгляд, не поможет донести до учащейся молодежи феномен этого явления.

Beata Wegnerska